

Passage naar Sumatra

door Anneke Reitsma

Zij zat rustig in haar stoel, het waren ook geen honderd dingen, veel meer dan honderd dingen, en niet alleen van haar, honderd keer "honderd dingen", naast elkaar, los van elkaar, elkaar rakende, hier en daar in elkaar vervloeiende, zonder ergens enige binding, en tegelijkertijd voor altijd met elkaar verbonden ...

- Maria Dermoût, De tienduizend dingen (1955)

Voor vertrek blader ik nog even in het Indische fotoalbum met het gebatikte omslag. Het staat er - in het handschrift van mijn moeder - zo onschuldig: '23 november 1948 vertrok papa met de "Poeloe Laut" naar Indië'. De eerste politionele actie (die van start ging in juli 1947) was toen al een feit. Mijn vader zou als onderwijzer gaan werken aan de Hollands-Inlandse school van Pematang Siantar en vestigde zich aan de Colijnlaan, in de voormalige woning van een assistent-resident. Mijn moeder volgde een paar maanden later, toen ook de tweede politionele was uitgevoerd. Op 5 mei 1949 vertrok zij met de 'Oranje' uit Amsterdam. Eindbestemming: Belawan, aan de Noord-Oostkust van Sumatra. Onbekommerd meldt het fotoboek: 'Ons gezin hereenigd'. Aan die hereniging op vreemde grond heb ik mijn ontstaan te danken, want op 31 december 1949 word ik - twee maanden te vroeg - geboren in het ziekenhuis van het Siantar Dokterfonds. Extra temperatuurbewaking is niet nodig: de tropen zijn mijn couveuse. Een paar dagen tevoren had zich in Amsterdam de officiële soevereiniteitsoverdracht voltrokken. Ik kom ter wereld in een onafhankelijk Indonesië.

Lieux de mémoire

Het blijven onbegrijpelijke namen en data. Onmiddellijk na de capitulatie van Japan hadden Soekarno en Hatta, hiertoe aangezet door strijdbare pemoeda's, de onafhankelijkheid uitgeroepen. Die jongeren hadden geen enkele boodschap meer aan Oranje of Colijn. Er was nog maar één woord dat geldigheid had, ook in het ooit zo rustige plantersstadje Siantar: merdeka. Mijn ouders moeten die geluiden natuurlijk wel opgevangen hebben, maar het fotoalbum is doof voor historische veranderingen. Het toont een zwart-witte wereld van een jong gezin, in een mooi huis, met een grote tuin, waar het altijd zomer is. De baby die ik dan nog ben, moet geuren, kleuren en geluiden hebben opgeslagen, maar weet verder van niets. Ook dat blijf ik onverteerbaar vinden: dat het begin van je leven in onbewuste nevelen gehuld is. Alsof je nooit echt geboren bent, althans niet dáár.

Normaal gesproken is het mogelijk om je vroegste herinneringen te activeren en de gaten in je kindergeheugen op te vullen met nieuwe zintuiglijke indrukken. 'Kijk,' zeg je dan, 'dat is de plek waar het begon.' En je wijst op een wit, laaggebouwd huis met een veranda (het oer-Indische 'platje') en een immense tuin er omheen. Djalon Simbolon, nummer twee (zelfs in Indië zagen wij nog kans te verhuizen). De in zichzelf verstrengelde waringin is gewoon met je meegegroeid en de krekels maken nog net zo'n kabaal als toen. Maar vlak voor mijn tweede verjaardag vertrokken we met de 'Willem Ruysch' naar Holland, waar de vogels anders klinken en de tropische lucht nooit een tweede huid wordt. Ook schieten er 's avonds geen tijtjaks langs de muren omhoog. Er is een wezenlijk stuk afgesneden. Kwijt. Zoek. Opgelost.

Heeft het zin om terug te keren naar plekken die zich nooit in je geheugen hebben vastgezet? Tussen toen en nu liggen elfduizend kilometer en bijna 57 jaar. Door de lucht kan ik die afstand in nog geen etmaal overbruggen, maar daarmee reis ik nog niet terug in mijn eigen lichaam. Die allereerste jaren behoren tot het domein van tempo hilang: de verloren tijd. Maar wat misschien niet verloren is, zijn de plekken, die ik tijdens mijn zoektocht opnieuw kan laden met zintuiglijke ervaringen. De beelden in mijn hoofd willen alsnog een fysiek stratenplan krijgen, met Medan en Pematang Siantar als mijn vroegste lieux de mémoire. Het Tobameer zal zich daar moeiteloos bij kunnen voegen: de foto's uit het album zal ik met eigen ogen veranderen in kleur.

Toen Hella Haasse - na dertig jaar - weer terugkeerde naar haar geboortegrond op Java, schreef ze (in Krassen op een rots): 'Een onbeschrijflijke gewaarwording: ik ben hier, ik ben nooit weggeweest, ik glip in deze sfeer als in een hervonden huid.' En Rudy Kousbroek, eveneens geboren in Siantar, vertelt in Terug naar Negri Pan Erkoms hoe zijn lichaam, 'zodra het in Indonesië is, [zich] herinnert. Niet hoe het werd liefgehad, maar het klimaat; temperatuur, luchtdruk, vochtigheid ... Een vreemde ervaring, het is werkelijk of mijn lichaam laat weten: dit herken ik, hier hoor ik thuis, hier is het goed, laten we hier maar altijd blijven. Zodra ik uit het vliegtuig stap voel ik mij fysiek senang.'

Kennelijk bestaat er, buiten alle hersencellen om, ook nog zoiets als een strikt lichamelijk geheugen: een lijfelijk déjà vu, waarbij alle zintuigen in het geding zijn. Dat is het eerste wat me overvalt als ik op Polonia-Airport buiten sta: de weldaad van de tropische atmosfeer, waarvoor al mijn poriën zich onmiddellijk lijken te openen. Dat is niet alleen een kwestie van temperatuur, die in de vroege ochtend al zo'n 28° bedraagt. Het is een doorzichtige sluier van golvende luchttrillingen. Een bijna tastbare warmte, die je kunt horen en zien en voelen. Een vliedsun dekentje voor pasgeborenen.

Een wereld van contrasten

Die tropische atmosfeer heeft een grillig karakter, iets wat ik misschien wel haar grootste charme vind. Binnen vijf minuten kan de lucht helemaal dicht trekken, om zich te ontladen in heftige stortregens. De temperatuur daalt dan nauwelijks en het kan ook zo maar weer voorbij zijn. Het is verrukkelijk om vanaf je veranda zo'n tropische bui te ondergaan. Er komen allerlei geuren vrij en de natuur ondergaat een acute opfrisbeurt. Paraplu's behoren hier tot de standaarduitrusting, maar een gevouwen pisangblad volstaat ook. Overal klatert het water uit de afvoerbuizen en de sawah's lijken nog groener dan voorheen. Niet geasfalteerde wegen veranderen in modderpoelen, maar ook straten kunnen in korte tijd blank komen te staan. En nooit, niet één enkele keer, heb ik een Indonesiër horen klagen over het weer. De dingen zijn nu eenmaal zoals ze zijn, inclusief alle contrasten. Sudah, het is niet anders.

Die levenshouding heb ik me nog niet eigen gemaakt (en het is de vraag of ik dat op alle fronten wel wil) als ik de buitenwijken van Medan binnen rijd. Dat wil zeggen: Juul, de chauffeur, rijdt. Hij kent niet alleen de weg, maar ook de vele kuilen. Het verkeer is links, maar gemotoriseerde betjaks zigzaggen overal doorheen. Aan weerskanten zie ik een aaneenschakeling van armoedige bouwseltjes, waar gewoond wordt en handel gedreven. Roestige golfplaten op palen, met schotten van gevlochten bamboe, doeken of riet. Koud zal men het hier niet hebben, maar droog evenmin.

Overal ligt afval en van een fatsoenlijke riolering is geen sprake. Dit is niet Medan, die negentiende-eeuwse stad die met een Parijse grandeur is opgebouwd - dit is een voorstad van Calcutta. Zelfs de naam 'sloppenwijk' klinkt nog te weids en suggereert bovendien een segregatie die niet klopt met de werkelijkheid. Armoede - zo zal ik later merken - is overal, zij toont zich hier alleen in haar meest naakte vorm.

Het is een gotspe om te zeggen - zoals ik sommige toeristen wel heb horen doen - 'dat de mensen eigenlijk niet beter weten en met het weinige dat ze hebben, toch heel gelukkig zijn'. Je moet blind zijn om in dergelijke taferelen een idyllisch en fotogeniek plaatje te zien. Maar het meest schokkende is toch wel dat zulke opvattingen gebaseerd zijn op hetzelfde misplaatste superioriteitsgevoel dat het koloniale regime mogelijk heeft gemaakt. En ik besef heel goed, rijdend in mijn auto met privé-chauffeur, dat die koloniale structuur deel van mijn verleden is. Waarom wil ik anders dat de huizen in 'mijn' Pematang Siantar net zo schoon en wit zijn als op de foto's in het familiealbum?

Ook dát is Indonesië: hoog en laag, rijk en arm, zonnig en nat, vuil en schoon, stil en luidruchtig, toen en nu. Zo beweeglijk en geschakeerd als een batikdoek: vol van simultane contrasten.

Voor mezelf heb ik die fascinerende mengeling - die zich op allerlei niveaus voordoet - tempo tjampur genoemd: de gemengde, maar ook verwarde tijd.

Kerken en moskeeën

Hotel Deli river (welke naam ook verwijst naar de befaamde tabakscultuur in deze streek) is gelegen in een rustige buitenwijk van Medan. Tussen het hoofdgebouw en de gastenverblijven ligt een grote tropische tuin, met kokospalmen en allerlei bloeiende planten, waarvan sommige wel wat op onze helianten lijken. Wonderlijk hoe in deze exotische omgeving je ogen toch weer blijven haken aan iets vertrouwds. Hier zie ik 's avonds, hangend aan de witte muren van mijn veranda, de eerste tjtjaks op insecten jagen. Kleine bruine hagedisjes, die zich met een soort zuignapjes aan de wand kunnen hechten. Om mij heen klinkt het 'onbenoembaar zoemen' (zoals Gerhardt het eens in ander verband formuleerde) van de vele krekels.

Maar het zijn niet de dieren die mij 's ochtends in alle vroegte wekken. Het zijn de door luidsprekers versterkte signalen uit een naburige moskee. De eerste godsdienstoefening immers dient nog voor zonsopgang plaats te vinden en daar wordt men vrij luidruchtig toe opgeroepen. Tot mijn verbazing hoor ik later vanuit een nabij gelegen kerkje christelijke liederen opklinken. Het gaat er nogal onstuimig aan toe, met handgeklap, drumstel en elektronische piano. Minaret en klokkentoren staan hier vredig naast elkaar, iets wat bepaald niet in heel Indonesië het geval is.

Medan is een stedelijke enclave tussen het streng islamitische Atjeh in het uiterste Noorden en het overwegend gekerstende gebied van de Bataks, meer naar het Zuiden. Onderweg naar Pematang Siantar zie ik steeds meer kerkjes opduiken en onvervalste Batakgraven, bijna een soort huisjes, soms voorzien van buffelhoofd en kruis. Ook hier verloochent de oude godsdienst zich niet: tempo tjampur.

Maar de werkelijke minaretten in dit plantagegebied zijn de kokospalmen, de rubberbomen, de hoogten van cacao, koffie en bananen. In een duizelingwekkende schakering van groen. Als eskimo's honderd woorden voor 'sneeuw' hebben, kunnen Indonesiërs grossieren in hun tinten van hijau: het frisse groen van de

bibit, de jonge rijstplantjes die als baby's in het water staan, of de hardere kleur van de alang-alang, een taai soort rietgras.

Ook later, aan het Tobameer, zal ik mij verbazen over die geplooiden ruggen van groen. Want de Bukit Barisan, de vulkanische bergketen die zich van Noord-Sumatra over Java en de kleine Sunda-eilanden uitstrekt tot in de Bandazee, is tot aan de toppen begroeid. Vulkanisme en vruchtbaarheid hebben hier een paradoxale eenheid gesmeed. Geen wonder dat in oudere religies bergen, bomen stenen en rivieren beschouwd werden als de bezielde manifestaties van goden, geesten en demonen. Ondanks de officiële overgang naar Islam, Boeddhisme, Hindoeïsme of Christendom is dit bezielde universum nooit helemaal uit het bewustzijn verdwenen. Een navrant staaltje hiervan levert het Indonesische leger, dat een gestileerde weergave van de Bukit Barisan in zijn emblemen voert, als teken van -gepersonifieerde- macht. En nog altijd worden Merapi, Krakatau of Gunung Agung (en niet eens alleen bij dreigend gevaar) als hogere wezens aangeropen. Dergelijke gedragingen worden in het Westen graag in verband gebracht met een typisch Oosterse vorm van mystiek. Ik heb dat altijd een gemakzuchtige (en in wezen ook neerbuigende) voorstelling van zaken gevonden. Verbondenheid met de natuur is in grote delen van Indonesië eenvoudig een bestaansvoorwaarde en dus een onontkoombaar gegeven. Vraag het aan de vissers, de rijstplanters, de koffietelers, de veeboeren, de vruchtenverkopers of aan al die andere 'kleine' agrariërs. Dat diezelfde natuur een oppermachtige tegenspeler is, heeft de geografische geschiedenis van de archipel overvloedig aangetoond. Daar had men de tsunami van 2004 echt niet voor nodig.

Glas-in-lood en art déco

Niet alles is wat het lijkt. Vaak hebben dingen een tweede of derde gezicht. Aan de buitenkant oogt Hotel Siantar nog steeds als een fraai voorbeeld van koloniale architectuur uit Tempo Doeloe. Vanaf de voorzijde verhoogt het gebouw zich trapsgewijs, waardoor de indruk van laagbouw blijft behouden. Er is een brede, halfopen voorgalerij, die als overdekt terras dienst doet. Tussen de pilaren zijn plantenbakken en palmen geplaatst. De binnentuin wordt gedomineerd door een enorme waringin, die daar ongetwijfeld bij de aanleg in 1912 is geplant. De (Zwitserse) architect moet een voorliefde hebben gehad voor glas-in-lood en art déco, want eenmaal binnen waan ik me in een tropische versie van Hotel Américain in Amsterdam. Alles is hier nog zoals het was, constateert Kousbroek bij zijn terugkeer in 1979: 'De art déco-verlichting tegen de pilaren van het terras. Het glas-in-lood boven de ramen. De oorspronkelijke lichtkroon nog boven het biljart.' Weliswaar zijn 'de oude stoelen tjap Nederlands-Indië met hun gevlochten rotan zittingen' uit de eetzaal verdwenen, maar de nieuwe leunstoelen van djatihout voegen zich perfect in het interieur. Oosterse en Westerse stijlen gaan nog steeds volkomen organisch in elkaar over, iets wat destijds een architectonisch statement moet zijn geweest. Net als de verstrengelde H en S die het hotel in zijn logo voert en die ik voor mezelf invul als Holland en Sumatra.

Een soortgelijke sensatie om tegelijk op twee plekken en in twee tijden te zijn, heb ik later die week, als een Indonesisch televisiestation het nieuwjaarsconcert uitzendt van de Wiener Philharmoniker. Buiten gaan de krekels tekeer, binnen klinken Beethoven en Brahms. Maar ook hier houdt de eenentwintigste eeuw zich niet stil. In een van de bijgebouwen is een karaokebar gevestigd, waar iedere avond Amerikaans georiënteerde popmuziek op het repertoire staat. Daar kan zelfs de hoge frequentie van de krekelgeluiden niet tegenop.

Wie in Indonesië alleen reist, wordt ongekend vrijmoedig aangesproken. Het is een sociaal ritueel, dat volgens een vast stramien verloopt:

'Waar kom je vandaan?'

'Waar is je man?'

'Hoeveel kinderen heb je?'

Pas als deze basale levensfeiten aan de orde zijn geweest, kan het feitelijke gesprek beginnen. Daarom heb ik er op een gegeven moment maar een 'tuan' in Holland en een paar kinderen bij verzonnen. Het was een uitzondering - en een zegen - als die sociale vluchtroute niet nodig was. Dat lukte eigenlijk alleen maar als mijn gesprekspartners het Engels goed beheersten, want zelf spreek ik maar een paar woorden Bahasa Indonesia (iets wat ik voortdurend als een gemis heb gevoeld). Wat dat betreft heb ik nog het meeste opgestoken van de ondertiteling bij buitenlandse films op de televisie. Maar toereikend was dit uiteraard niet.

Geordend toeval

Gelukkig was ook hier - zoals Jung het zo mooi noemde - 'de godenhand van het geordend toeval' werkzaam en wel in de figuur van Maria Sirait, een jonge vrouw van 26 jaar, die in de Djalan Simbolon blijkt te wonen. Zij werkt in het Siantar Hotel en vanaf het wakker worden hoor ik altijd wel ergens haar lach. Zij zorgt er in een mum van tijd voor dat er een extra bureau op mijn veranda komt te staan. Ze doet veel meer dan van een kamermeisje verwacht mag worden: ze wordt een hartelijke gids en een toegewijde tolk, die mijn zoektocht naar de verloren plekken als een gezamenlijk project opvatte. Als haar schoonmaakwerkzaamheden erop zaten, gingen we samen op stap. Ook haar vrije zaterdag leverde ze graag in. Eindeloos hebben we gelopen, want dat is de enige manier waarop je een stad werkelijk leert kennen (al kreeg ik dankzij haar bemiddeling vanuit mijn vroegere ouderlijk huis ook nog een fiets te leen). Zonder haar hulp zou ik, zoals de Vlamingen het zeggen, veel vaker 'verloren gelopen' zijn.

Op nummer 2 in de Djalan Simbolon wonen nu vader (86) en zoon Hutabarat. Ik mag overal lopen en rondkijken. Omdat ik geen herinnerde beelden in mijn hoofd heb, moet ik met behulp van oude foto's tot een soort match zien te komen. En ja, aan de zijkant van het huis herken ik het platje. Alleen ligt er nu geen moeder meer ziek op bed.

Gelukkig zijn de dakpannen nog intact en niet - zoals je elders wel ziet - vervangen door zink of golfplaten. Ook de tuin is er nog, maar de meeste bomen zijn verdwenen, zodat er bijna geen schaduw valt. Op weg naar binnen blijven mijn ogen haken aan een gootsteentje, dat in een soort bijkeuken staat. Een enkele keer zie je ze bij ons nog wel eens: rechthoekig, van wit porselein met een bruine, hardhouten rand en een spatblad van emaille. Eén koudwaterkraantje erboven. In een flits zie ik plotseling mijn jonge moeder staan (zoals dat in dromen eigenlijk nooit gebeurt, omdat ze dan ouder is), bezig met een of ander huishoudelijk karweitje. Haar donkere haar heeft ze met een speld vastgezet. Ze draagt een jurk die ik niet ken, maar waarvan ik het patroon kan uittekenen.

Het is raadselachtig waarom juist zo'n onooglijk gootsteentje iets in beweging zet, terwijl de woon- en eetkamer (waarvan het interieur ook in de jaren vijftig al niet meer modern moet zijn geweest) geen enkel luikje weten te openen.

Waarom blijft mijn vader zo afwezig? De oude heer Hubarat is nu ongeveer zo oud als mijn vader was toen hij stierf. Hij spreekt nog heel goed Nederlands en begint herinneringen op te halen aan Amsterdam en Delft, waar hij gestudeerd heeft voor architect. Toen en nu beginnen door elkaar te lopen: ook mijn grootvader was

architect. Steeds meer verleden wordt wakker. Zo kom ik dankzij de heer Hubarat te weten dat de Colijnlaan inmiddels Djalan Sakti Lubis heet, zodat we ook dat huis kunnen traceren. Maria danst bijna van opwinding, maar ik wil eerst naar het kerkje waar ik ooit gedoopt ben. Daarvoor hoeven we alleen maar de straat schuin over te steken.

Voorin het fotoalbum heeft mijn moeder een knipseltje uit het kerkblad geplakt. Er staat: 'De Avondmaaldienst op Zondag 5 februari kon zonder enige verhindering doorgaan. Beide sacramenten werden toen bediend, aangezien broeder en zuster. REITSMA hun dochttertje ANNEKE ten doop hielden.' Deze zinsnede geeft aan dat het ook na de officiële soevereiniteitsoverdracht vaak nog erg onrustig moet zijn geweest. Maar bij de Indonesiërs die ik er nu naar vraag, is geen spoor van wrok te bekennen. 'Sudah, zo lang geleden,' zeggen ze dan. Voor een deel komt dit voort uit oprechte ruimhartigheid, maar bij de jongeren is er ook domweg sprake van gebrek aan historisch besef. Men leeft nu eenmaal - en niet zonder reden - in het hier en nu.

Binnen is toevallig de koster bezig, zodat Maria uit kan leggen wie ik ben en waarom ik graag een dienst mee wil maken. Die boodschap heeft zich kennelijk rond gezongen, want de volgende zondag is er op de eerste rij een plek voor mij vrijgehouden. Het ontroert mij meer dan ik zeggen kan, omdat alles anders en toch hetzelfde is. Men heeft overduidelijk zijn zondagse kleren aangetrokken: strak gestreken overhemden, batikblouses, fraaie jurken en een enkele sarong of lange broek met kebaja. Hoewel ik vrijwel niets kan verstaan van wat er gezegd wordt, kan ik toch de structuur van de dienst volgen. Ik hoor dat de dominee het over Abraham heeft en ik herken het Onze Vader, de geloofsbelijdenis en de zegen van Aäron. En plotseling zingen in mij twee regels van Guillaume van der Graft uit 'Aangaande Abraham': De loofhut van de dageraad / doet zich voor als een toeverlaat. Het is een volkomen gevoel van opgenomen zijn. Hier hoor ik thuis. Ik kijk naar het doopvont, waar mijn ouders hebben gestaan. Naar het orgel op de bovengalerij, waar mijn vader organist is geweest. Niets is meer kwijt.

Na afloop van de dienst word ik door predikant, ouderling en diakenen uitgenodigd voor het consistoriegebed. We staan in een kring voor in de kerk en houden elkaar bij de hand vast. Zo simpel kan religie zijn, over vele grenzen heen.

Geheugen-transmitter

Ik steek weer schuin de straat over, want ik ben door de familie Hutabarat uitgenodigd voor de middagmaaltijd. Het is een vreemde sensatie om aan te bellen. Als je bij mensen op bezoek gaat, maak je op de een of andere manier deel uit van de plaatselijke gemeenschap. Alsof je hier al tijden woont. Het lijkt alsof de tweetaligheid van mijn geboorteakte (eerst in het Bahasa, pas daarna in het Nederlands) opnieuw betekenis krijgt. Ik ben weliswaar geen warga negara (Indonesisch staatsburger), maar een onbekende Belanda ben ik evenmin. Ik word als gast verwacht en door beide mannen met zonen begroet.

Zoon Binsar heeft voor koffie gezorgd en er staat een grote schaal met cake en koekjes klaar. Het is fascinerend om de heer Hutabarat Nederlands te horen spreken. Zijn taalgebruik is een idiomatische still uit de jaren vijftig, een verschijnsel dat ook beschreven wordt door Aya Zikken in Eilanden van vroeger: 'Vrijwel nergens in Nederland hoor je de taal zo zuiver als hier. Het is de taal zoals die vroeger op school werd geleerd, duidelijk uitgesproken, zonder accent. Het Nederlands (...) in een bijna aristocratische vorm, is hier ingeblikt en heeft de vervorming van de jaren zestig overleefd zonder een schrammetje. Je hoort hier geen termen en woorden als "omturnen", een "giller", "klote" of "vergeet het

maar". Er wordt in plaats daarvan gesproken van: "tot een andere zienswijze bewegen", "iets waarom je erg kunt lachen", "ellendig" en "daar hoef je niet op te rekenen".'

Die taalkwestie krijgt plotseling nog een andere dimensie, als de heer Hutabarat met enige trots een Nederlandse bijbel te voorschijn haalt. Hij vraagt me daaruit iets voor te lezen en ik kies Psalm 23. Bij het woord zachtkens wordt er kennelijk iets in zijn geheugen losgewrikt, want hij begint de bijbehorende melodie te neurien. Bijbeltaal als geheugen-transmitter. En zo zingen we samen, in de bewerking van Ten Kate: De Heer is mijn Herder! / 'k Heb al wat mij lust; / Hij zal mij geleiden / naar grazige weiden. / Hij voert mij al zachtkens / aan waatren der rust. Voortaan zal de frase 'k Heb al wat mij lust diep verbonden blijven met een zondagse rijsttafel in de Djalan Simbolon.

Toch is het niet zo - zoals een reisgids mij wil doen geloven - dat het in Pematang Siantar lijkt alsof de tijd heeft stilgestaan. Tijd maakt zich immers ook zichtbaar in afbladderende verf, lekkende daken, verstopte riolen, slecht onderhouden wegen, vuil op straat en de meest vernederende van alle activiteiten: bedelarij. Ik heb het allemaal gezien en met een mengeling van schaamte en teleurstelling ondergaan. Daar zit ongetwijfeld een postkoloniale denktrant achter: als wij het zo hebben laten afweten, moeten zij het in elk geval veel beter doen. Ik ben er niet trots op zo te denken, maar ik herken het mechanisme wel.

Laissez-faire

Als Rudy Kousbroek in 1994 terugkeert naar Sumatra, ter voorbereiding op de film Het meer der herinnering, kan ook hij zijn teleurstelling niet meer verbergen. Hij loopt rond in een 'vervuild decor. De smeerbeel, de resten plastic overal, het verval, het afgezien hebben van iedere poging er nog wat van te maken - veel erger dan vijftien jaar geleden (...). Vijftien jaar geleden was alles al aan het eind van zijn levensduur, nu is het er voorbij. Het is of de mensen de hoop hebben opgegeven ooit de rotzooi nog de baas te worden.'

Indonesië is een van de meest corrupte landen ter wereld. In de kern komt corruptie erop neer dat persoonlijk gewin het publieke belang ondermijnt. Armoede en verval hebben daar rechtstreeks mee te maken, maar het is geen simpele oorzaak-gevolgrelatie. De ellende is dat er in gescheiden systemen wordt gedacht. Toen ik mij eens vergiste in de biljetten van 10.000 en 100.000 rupiah (die erg op elkaar lijken, maar het ene is 80 cent en het andere 8 euro waard), werd ik daar door de verkoopster vriendelijk op geattendeerd. Kennelijk vond ze het haar eer te na om daar een slaatje uit te slaan.

Op microniveau is eerlijkheid eerder regel dan uitzondering en het is eigenlijk bewonderenswaardig dat mensen er zo'n morele standaard op na weten te houden. Tegelijk wordt het bijna als een natuurwet beschouwd dat er andere gedragsregels gelden voor alles wat een uniform draagt, een ambtelijke functie bekleedt of hoe dan ook in een hogere functie is geplaatst. Misschien legt Kousbroek - hoewel ik het een ongemakkelijke passage vind - de vinger op de plek als hij schrijft: 'De angst voor gezag en de nederigheid die Indonesiërs jegens superieuren aan de dag leggen is onvoorstelbaar. Het is dan ook een eeuwenoud en diepgeworteld gedragspatroon; daar hebben wij dankbaar misbruik van gemaakt, maar een koloniale uitvinding was het niet.'

In de kapitalistische samenleving die Indonesië geworden is, wordt macht gedefinieerd in termen van geld. Ik heb jonge studenten gesproken die alle ambitie al hadden laten varen. Straks zouden ze weliswaar een diploma hebben, maar

zonder een zak met geld lag een baan buiten hun bereik. Zoiets is dodelijk voor de wil 'om er nog iets van te maken'. Geen wonder dat de incompetentie regeert en dat er een breed gedragen laissez-faire-mentaliteit heerst. Sudah, niets aan te doen.

Illustratief in dit verband is de volgende anekdote. Het was aan het Tobameer en ik zat in de lobby van het hotel wat te lezen. Plotseling begon het hevig te regenen en het werd donker. Aan een van de meisjes vroeg ik of de lamp boven de tafel aan kon. Ze liep er bereidwillig naar toe, keek erin en zei: 'Nee, kan niet. Er zit geen lamp in.' Elke impuls om iets te ondernemen, ontbrak. Toch was dit hetzelfde meisje dat 's ochtends, als het nog te vroeg was voor het ontbijt, uit zichzelf een kop koffie voor me maakte. Maar een lamp die er niet is? Dat is overmacht.

Sindsdien begrijp ik iets beter waarom Aya Zikken op haar reizen door Indonesië altijd een 100 watt-peertje meenam.

Ziehier wat corruptie - in de bredere zin van het woord - met een samenleving doet: het doodt initiatieven, het ondermijnt verantwoordelijkheidsgevoelens, het sanctioneert sudah.

Tussen Scylla en Charybdis

Daarom is het des te opmerkelijker als er in het publieke domein af en toe toch dingen gebeuren die hoopgevend zijn. Maar dat merkte ik pas aan het slot van mijn reis, toen ik teruggekeerd was naar Medan. Daar sprak ik met Soehardi Hartono, een jonge architect, die zich via een stichting inzet voor het behoud en de restauratie van waardevolle architectuur. Dan gaat het per definitie om gebouwen uit de koloniale tijd en daar is voor een modern stadsbestuur weinig eer aan te behalen. Liever benadert men hotelketens of multinationals, die vervolgens futuristische - en veelal foielelijke - hoogbouw realiseren. Hoogbouw heeft status, (koloniale) laagbouw niet.

Dat het prachtige oude stadhuis desalniettemin in de steigers staat, is mede aan de inzet van Hartono te danken. Eenvoudig is dit niet. De Badan Warisan Sumatra, de stichting die zich beijvert voor Sumatra's erfgoed, moet immers wel zaken doen met corrupte overheden en dan is het vrijwel onmogelijk om zelf brandschoon te blijven. Het is steeds weer laveren tussen de Scylla van het doel en de Charybdis van de middelen. Soehardi formuleert het indringend: zelfs idealisten houden hier geen schone handen. Hij en zijn stichting ook niet.

Nadien loop ik toch met wat andere ogen rond door het oude centrum van Medan. Het is niet zo vreemd dat het Maimunpaleis, de monumentale woning van de sultan van Deli, in goede staat verkeert. De huidige sultan heeft zijn macht en hofhouding weliswaar verloren, maar hij en zijn familie mogen er nog steeds gebruik van maken. Ook de prachtige blauwwitte moskee Masjid Raya is nog steeds volop in gebruik. Maar het is minder vanzelfsprekend dat het oude hoofdpstkantoor, de vroegere Witte Sociëteit en het befaamde Hotel de Boer er nog steeds zijn, ook al hebben ze hun oude namen afgelegd. En wat te denken van café Tip Top, waar men nog steeds Weense ijskoffie en gebak serveert? Binnen hangen foto's waarop ik zonder veel moeite mijn vader en mijn oom zou kunnen herkennen. Het interieur ademt weliswaar de sfeer van vergane glorie, maar het is ook niet door modernistische aanpassingen verprutst. Zo beschouwd hebben laissez-faire en geldgebrek onbedoeld toch nog iets nuttigs opgeleverd: Medan laat zich nog steeds lezen als een geschiedenisboek. Het is aan Soehardi en de zijnen om de toekomst van dat verleden veilig te stellen. Niet vanuit nostalgie, maar vanuit een vitale liefde voor de stad.

Krekelsymfonie

Over het paradijs is het lastig schrijven.

Tussen mijn ervaringen in Medan en Siantar ligt als een oase het eiland Samosir, ooit tijdens een beving opgeworpen in het Tobameer. Als ik vanuit Siantar na de zoveelste bocht in de steeds klimmende weg het eiland eindelijk zie liggen, doet het zich aan mij voor als een badend dier, met dampende neusgaten. Wolkenlierten raken de groene huidplooien aan.

Een schilder zou hier vermoedelijk in groenen, blauwen en grijzen denken, om vervolgens gek te worden van de eindeloze schakeringen. Het Tobameer is het gevolg van een prehistorische vulkaanuitbarsting, waarna de gigantische krater zich met water gevuld heeft. Nog weer eeuwen later is Samosir ontstaan. Dankzij deze geïsoleerde ligging is de oorspronkelijke Batak-cultuur vrij goed bewaard gebleven. Bij sommige huizen is de oude driedeling nog intact: de ruimte onder de paalwoning doet dienst als stal en symboliseert de onderwereld; de woon- en slaapvertrekken corresponderen met de gewone wereld, terwijl de taps toelopende vliering zich opent naar de bovenwereld, waar de voorouders en goden wonen. Het zijn stevige - en vaak prachtig versierde - woningen, waar geen spijker aan te pas is gekomen. Jammer dat de dakbedekking van gedroogde palmbladeren (atap) vaak heeft plaats gemaakt voor golfplaten. Ook hier is authenticiteit een woord voor rijke mensen. Maar de natuur kent dat onderscheid niet.

In vroegere schoolboekjes schijnt gestaan te hebben dat het Tobameer 'de mooiste plek op aarde' is. Daar kan ik me nog steeds wel iets bij voorstellen. Het Tobameer is de triomf van een natuur waar menselijke activiteiten weinig vat op hebben gekregen. Het zit barstensvol vis en het water is nog steeds zo schoon dat je dagelijks aan de oevers mensen hun kleren ziet wassen. Als ik ga zwemmen, heb ik alleen gezelschap van een visser, die vanuit een eenvoudig bootje zijn fuiken inspecteert. Over het watervlak scheren een soort schrijverkes. Het hele universum is gevangen in een trillend zoemen. Honderd keer honderd dingen vloeien hier samen. En altijd is er het weelderige groen van de Bukit Barisan, dat een verbond heeft gesloten met de wolken. Alsof de oeroude elementen - aarde, lucht, water en vuur - hier hun kristallisatiepunt hebben gevonden. Al vroeg moeten goden en vogels hebben gezien dat het goed was. Het wordt iedere avond beaamd door de mooiste bladmuziek van de tropen: de krekelsymfonie.

Voor dit alles - en honderd dingen meer - heb ik graag een paar venijnige insectenbeten over gehad. Om van ander ongemak maar te zwijgen. Het hoorde eenvoudig bij de rites de passage van deze reis. Of, met een variant op Kavafis: Als je de tocht aanvaardt naar Sumatra / wens dat de weg dan lang mag zijn, / vol avonturen, vol ervaringen (...)//, zodat je oud zult zijn wanneer je bij het eiland / het anker uitwerpt, rijk aan wat je onderweg verwierf ...

uit: Roodkoper, 12e jaargang, aflevering 1/2 - mei 2007